

TÖLGYESSY PÉTER

Zsákcútából zsákcútába

AZ ISMÉTLŐDŐEN MEGREKEDŐ
MAGYAR POLGÁROSODÁS ELLENTMONDÁSAI

1989 fordulóján az egyik leggyakrabban használt kifejezés a „polgár” szó volt Magyarországon. Ugyan előtörténetének megfelelően a régi reformbaloldal szívesebben beszélt a gazdaság szükséges modernizációjáról, majd az európai felzárkózásról, a népi-nemzeti harmadik út hívei pedig első helyen inkább a nemzeti sorskérdések megoldását kívánták, mégis: a polgárosodás reménye, az öntevékeny állampolgárok cselekvésének kívánsága kezdetben még általánosan összekötő társadalmi vágyakozásnak tetszhetett. Ám az elmúlt negyedszázad bajai után már nem számít átfogó konszenzusképző célkitűzésnek a nyugatos polgárosodás igénye. Míg a Fidesz 1993 után hangsúlyosan polgári pártnak nevezte magát, addig jó ideje az ország jellegadó vezetője módszeresen „az emberek” megfogalmazást alkalmazza.

A magyar polgárosodás ezúttal sem bizonyult elérhetőnek egyetlen nekirugaszkodással. A sikertelen feltörekvő államokban gyakori módon a nyugatos mintakövető, a külvilágra nyitott piacgazdaságot célul tűző korszak antitéziseként nálunk is nemzeti öncélúságot és etatista kollektívizmust hirdető szakasz kezdődött. Mint a XX. században annyiszor, ismét a politikai akarat által megteremtendő történelmi igazságtétel büvkörébe lépett a hazai közvélemény többsége. A piaci és a politikai verseny lehető kikapcsolásának szándéka a magyarok többsége számára kiismerhetőbb, otthonosabb világgal kecsegtet. A formálódó Orbánrendszer immáron nem nyugatos polgárosodást, hanem a hazai

viszonyokhoz honosított, irányított kapitalizmust és demokráciát ígér, és az emberek régi beállítódásai szerint kísérli meg sikeressé tenni az országot.

A magyar társadalomban hatalmas a vágy, hogy a megannyi történelmi viszontagság után nálunk is nyugati polgár módjára, mindenféle politikai hatalmasságtól szabadon, kiszámítható joguralom védte biztonságban, korrupciótól mentesen lehessen boldogulni. Csakhogy a hazai polgárosodás két évszázados ismétlődő megrekedése ellentmondások sorával terhelte meg a magyarok értékrendjét. A nyugatos ideálokhoz való viszony a remélt minták elérhetetlensége következtében régóta jellegzetes kelet-európai, gyűlölvé kívánó vágyakozásba fordult. 1989 reményei után hamarosan újból évszázados beállítódások mintázatai bukkantak elő.

Ország a Nyugat határvidékén

A magyar állam keletkezésétől kezdve a nyugati világ, a latin keresztény Occidens határvidékeként létezett. Hazánk szervesen betagozódott a Nyugat államrendszerébe, ám az itthoni gondolkodásban elejétől fogva benne volt a különbözőség ideája is. A mintakövető időszakokat, különösen a kudarcosabb években, a szembenállás szakaszai váltották fel. Ám mindent egybevetve az ország peremhelyzetében is kitartóan együtt mozgott az európai mag-országok kulturális változásaival. Az identitására büszke magyar nemesség harcosan kiállt saját értékvilágáért, általa szabadsága, később önálló alkotmányossága mellett. A hazai jobbágyság azonban többnyire csupán a felemás mezővárosi polgárosodásig juthatott. A literátor egyházi és világi értelmiség és főleg a csekélyebb létszámú városi polgárság kezdettől jelentős hányadban idegen származásúnak, de jobbára Hungarus tudatúnak számított. A magyar állam közép-európai, Habsburg

birodalmi keretekbe kerülésével tartósan rögzült a magyar élet antinómiája: az összbirodalmi érdekeket szolgálva a modernizációs szándékok általában kevésbé szervesen, kívülről, az uralkodó kormányzatától, a hozzá kötődő arisztokráciától és nemesi honorácioroktól érkeztek, a többség viszont a nemzeti identitást, sokszor a rendies viszonyokat védelmezve, sérelmi politikába menekülve dacosan ellenállt. Történelmünkben a nyugatos mintakövető magatartás és a hazai értékvilág képviselte jellegzetesen szétvált, és csak kivételesen találkozhatott. Ennek következtében a magyar politika visszatérően e két, kibékíthetetlennek látszó legitím kívánalom között vergődik.

A XIX. század kezdetétől a francia forradalom megrendítő hatására azonban az uralkodóház egy időre felhagyott Mária Terézia, II. József és II. Lipót reformer magatartásával. Az induló ipari forradalom különösen kiáltóvá tette hazánk lemaradását a Nyugat civilizációjától. Egy-két messzebbre látó arisztokrata, birtokos nemes lehetett a magyar polgárosodás igényének eltökélt képviselője. Személyükben végre találkozhatott haza és haladás ügye. A hagyományos jogászias ellenzéki nemesi politika mind határozottabban szabadelvű polgári tartalmat kapott, és egyre szélesebb csoportokat hódított meg. Pezsgő építkezés indult, átfogó reformgondolkodás ragadta magával az éppen formálódó nemzeti közvéleményt.

1848 tavaszának európai forradalmi hulláma Magyarországon békés rendszerváltást hozott. Alig három hét múltán a király szentesíthette a polgári fordulatot megalapozó törvényeket. A reformer elitnek azonban nem sikerült elkerülnie a magyar állam külön alkotmányosságának védelmében az uralkodóházzal folytatott nyílt háborút, amely az 1849-es tavaszi hadjárat szédítő sikereivel az ország függetlenségének kimondásához vezetett. Végül csupán két nagyhatalom katonai ereje tudta letörni a magyar szabadságharcot. A bukással a reformok hőseinek életpályája súlyosan megbicsaklott, ám a reformkor két évtizede, és

főleg a szabadságharc küzdelmei a nemzeti mitológia részeként olyan hajtóerőt adtak az országnak, amely lényegében az első világháborús összeomlásig kitartott.

1849 után a központosított birodalom vezetése sem szakíthatta a polgári átalakulással, hanem végigvitte a jobbágyfelszabadítást, közigazgatási és iskolai reformokat vezetett be, sőt egyenesen a hátramaradott hazai viszonyok civilizátoraként próbált fellépni. Az uralkodóház így sem tudta tartósan konszolidálni hatalmát, többszöri alkotmányos rezsimváltás után végül európai nagyhatalmi státusának megvédése érdekében kiegyezésre kényszerült a nemzettel. A régi Habsburg Birodalom kettős állammá alakult, amelynek mindkét fele parlamentáris keretek között működhetett tovább. Ezzel úgy sikerült az egyik legősibb európai nagyhatalom formálisan egyenrangú tényezőjévé emelkednie az országnak, hogy az éledező nacionalizmus korában, a Kárpát-medence nemzetiségi sokfélesége közepette minden magyar továbbra is egyetlen nemzeti államban élhetett.

*Szabadelvű felzárkózás:
a dualizmus korának polgárosodása*

Európa birodalmi keretek között élő kis népei közül a legteljesebb autonómiát a magyarok vívták ki maguknak. A lengyeleknek, cseheknek, íreknek és finneknek messze kevesebb kellett beérniük. Alighanem a dualizmus korában kerülhetett hazánk a legközelebb a Nyugat körülményeihez. Budapest egyedül az amerikai városokéhoz fogható sebességgel emelkedett igazi európai nagyvárossá. Gyorsan terjedtek a civilizációs vívmányok. A magyar társadalom ehhez képest kevésbé tudott kiszakadni régi rendies világából. A joguralom rendjének formális intézményeit sokszor felülírták a személyes függőségi viszonyok. A hazai kapitalizmus előrevivői kezdetben olykor külföldről jöttek, vagy

itthoni német, szerb, görög, majd mindinkább zsidó származású polgárok voltak.

A történelmi arisztokrata és nemesi politikai osztály sokáig teljességgel uralta a nagypolitikát, nemzetképe, beállítódásai és mitológiája egyébként is jobbára meghatározta a közgondolkodást. Kiállása, történelmi küldetése roppant asszimiláló erővel bírt: közeleti kultúráját a felemelkedő paraszti csoportok, a nem magyar származású polgárok is igyekeztek magukévá tenni. A szabadelvű nemesi elitek, nem gondok nélkül, de jobbára befogadták az alapvetéseikhez igazodó feltörekvő elemeket.

A történelmi vezetőréteg alapvetően magának tartotta fent a politikát, a kiépülő magyar állam vezető hivatalait. Lehetőség szerint próbálta megvédeni a régi mezőgazdasági birtokviszonyokat. Viszont a kapitalizmus gyorsan tért nyerő világában, a rohamosan szaporodó szabadabb értelmiségi hivatásokban, a tulajdonosi és képzettségi polgárság soraiban már csekélyebb szerepet töltött be. A paraszti polgárosodás jobbára megrekedt a családi birtokok kikerekítésének vágyánál, az egyházi, tanári, tanítói előmenetel keresésében. A piaci kapitalizmus versenyviszonyai közötti helytállás készségei messze inkább voltak meg a régi rendi társadalomból kimaradó csoportokban. A lendületesen fejlődő, erős nemzeti kisugárzással bíró országban azonban általában minden mozgékonyabb ember számára akadt előrejutási lehetőség.

A XX. század elejének fiatalabb generációja már beleszületett a reformkor óta hatalmasat előrelépett országba. A sikerek magától értetődőnek számítottak, az európai mag-országok világához képest rendies maradványok bántónak tűnhettek. Az elképzelt Nyugat nevében a szabadon lebegő hazai értelmiség polgári radikális része egyszerre feudálisnak minősítette és megkérdőjelezte a hagyományos magyar elitek politika- és nemzeti kultúraalakító szerepét. A századforduló szabadelvű Magyarországnál hirtelen nagy erővel megjelentek a tömegdemokrácia új igényei.

A legkülönbözőbb antikapitalista nézetek kaptak lábra. Elindult a modern szociáldemokrácia, a kisgazda, valamint keresztényszocialista mozgalom. Újra megjelentek követeléseikkel a legfontosabb nemzetiségek. A régi szabadelvű nemzeti konszenzus már korántsem számított általánosan elfogadott evidenciának.

A kiegyezés dualista rendszere mindvégig alapvetően népszerűtlennek bizonyult. Az ellenzék a pártszerkezet minden átalakulása után is váltig közjogi jellegű maradt. A berendezkedés lényegét tagadó, ezért az adott feltételek között kormányképtelennek látszó függetlenségi ellenzékkel szemben leválthatatlan párt kormányzott, amelynek uralomgyakorlását a választási rendszer, a nyílt közigazgatási nyomásgyakorlás és a választók korrumpálásának szokásszerűvé vált eljárása támogatta. A politika felhőregiójában a parlamentarizmus elvileg kifogástalan intézményrendszerét súlyosan gyengítette a politikai váltógazdaság tényleges hiánya. Ezzel folytonosan csorbult a közhatalom szolgálatszerű gyakorlásának követelménye.

A kormányzó elit önértelmezése szerint a magyar állam területi egységének és civilizációs küldetésének megvédése, az alkotmányos szabadelvű kormányzás megtartása tette elkerülhetlenné a vezető párt hatalmát. Ezzel az osztrák parlamentarizmus folyamatos válságával szemben az ország erős emberei, Tisza Kálmán, majd végül a konzervatív liberális Tisza István mindvégig megőrizték a magyar állam cselekvőképességét. A korlátozott választójog következtében viszont a tömegdemokrácia új igényei és szereplői jobbra kimaradtak a parlamentarizmus és az alkotmányosság iskolájából. Így az intézményes politikán kívül rekedt közéleti erők sokszor a valóságos felelősség kontrollja nélkül adtak hangot különböző állampolgári reményeknek és értelmiségi konstrukcióknak.

A dinamikusan előrehaladó, új reformkorra készülődő, pezsgő magyar társadalom minden bizonnyal idővel kiforrt volna magából a modern tömegdemokrácia alkotmányos megoldásait. Ám

ez már nem adatott meg az országnak, mert véres világháborús harcok után a történelmi magyar állam összeomlása következett. Németországgal és Ausztriával szemben nálunk nem akadt parlamentárisan kellően iskolázott, felkészültebb politikai erő, amely legalább átmenetileg konszolidálhatta volna az 1918 őszén uralomra jutó új magyar tömegdemokráciát.

A nyugatos minták ellenében

Az állam elemi rendjének helyreállítása, a joguralom régi megoldásainak részbeni visszahozatala kétszeri rendszerváltás után a húszas évek elején a régi korlátozott parlamentarizmus, a korábbi leválthatatlan kormányzó párt uralmi gyakorlatának rekonstruálásával történt. Az alapvetően nyugatos, konzervatív liberális Bethlen István által véglegesített, politikai váltógazdaság nélküli parlamentarizmus bizonyosan szilárdabb és gazdaságilag eredményesebb hatalmi berendezkedést hozott, mint az első Osztrák Köztársaság demokráciája. Hazánk az elmúlt kétszáz esztendőben a harmincas évek végére jutott legközelebb szomszédunk gazdasági fejlettségéhez. Ausztria versengő pluralizmusa válságról válságra bukdácsolva 1934-re szabályos fegyveres polgárháborúba fordult, és már évekkal a hitleri Németországgal való egyesülés előtt megszűnt parlamentáris állam lenni.

Nálunk viszont a történelmi alkotmányosság és jogállamiság gyakorlata, sérülten ugyan, de egészen az 1944. márciusi német megszállásig megmaradt. Csakhogy a „demokrata” vagy a „liberális” jelzők kezdettől, már 1919 őszétől megbélyegző jelentést kaptak. A trianoni béke nemzetcsönkítő döntéseit a teljes hazai közvélemény a nyugati demokráciák gyalázatának látta. A korszak véleményformálói meglehetősen egyetértésben tették felelősé a dualizmus kori parlamentarizmust és liberalizmust. Általánosan megrendült a hit a nyugatos polgárosodás ideáljában,

többen immár keleti, olykor kimondottan turáni orientációt dédelgettek az ország számára. A nyugatos megoldásoktól való elfordulásával a magyar közélet egész Európában trendindítónak számított.

Már a húszas évek elejétől formálódott egy sokféle, egymással akár élesen ütköző, a nyugatos polgárosodásban mégis egyként csalódott irányzatokból álló, sajátos antikapitalista konszenzus, amely az ország sikerét, a kívánatos társadalmi igazságosságot a tulajdon és a különféle vezető pozíciók erőteljes újraelosztásával kívánta elérni. A nagy gazdasági világválság után a legkülönbözőbb új feltörekvő csoportok nevében megszólalók, igencsak eltérő eszmei alapon, de általában már nem hittek a piaci kapitalizmus és a parlamentáris jogállam, az állampolgári jogegyenlőség és a tulajdonosi jogbiztonság keretei közötti magyar felemelkedésben. Inkább a nemzeti érdek jegyében állami eszközökkel végrehajtott „őrségváltást” javasoltak a „törzsökös magyarok”, a keresztény középosztály és a legalább szavakban a nemzet igazi fenntartójának tartott parasztság javára. Az életlehetőségek és az állások, a tulajdon és a föld újraosztásával, a birtokon belüliek kiszorításával, döntően a „zsidók”, és részben a magyar nagybirtokosok kárára.

A politikai váltógazdaság nélküli parlamentarizmus meghaladásának igénye a harmincas évektől a választásokon leválthatatlan kormányzó párt vezetésében is megfogalmazódott. Két miniszterelnök is előállt a „korszellemet” hazánkban is megvalósítani követelő elképzeléssel, de sem Gömbös Gyula „új rendszer-váltást” javasoló nemzeti munkaterve, sem Imrédy Béla „csodálatos forradalma” nem tudott szabályos rezsimváltást végigvinni. Az újra titkos 1939-es választásokon a fennálló rendszert lényegileg megváltoztatni kívánó törekvések jutottak többséghez. Mégis a „korszellem” hatását fékezve a kormányzó és a történelmi politikai elitek kisebbsége alapján véve megvédte a magántulajdon régi rendjét és a hagyományos politikai kereteket. A tár-

sadalmi őrségváltás, elitváltás, valamint a nemzeti öncélúság követelése azonban így is további teret nyert. A „törzsökös nemzeti középosztály” helyzetbe hozásának igénye kormányprogramok központi elemévé emelkedett. Az elfogadott többszöri zsidótörvények brutálisan sértették az állampolgári jogegyenlőség elvét, és precedenst teremtve beavatkoztak a tulajdonviszonyokba. Ugyanakkor nálunk is megindult az alul lévő néposztályok, az elesettebb csoportok jóléti állami szociális támogatása. A kormány bevezette a kötelező minimálbért, a fizetett szabadságot és a nyolcórás munkaidőt. Kiterjesztette a társadalombiztosítást a mezőgazdasági munkavállalókra is, elindította a családi pótlékot, intézkedett a nyolcosztályos népiskolák felállításáról.

*Polgárok nélküli modernizáció:
a kommunizmus kísérlete a társadalmi igazságosság
megteremtésére*

Az újabb világháborús összeomlás után a szovjet megszállási övezetbe kerülő ország évszázados előtörténetét nemsokára elsöpörte a kommunista hatalomátvétel. A történelmi magyar eliteket, a régi tulajdonosi és képzettségi polgárságot jobbára elsodorta a politikai fordulat. A világháborús veszteségek, a holokauszt pusztítása, a kitelepítések gyakorlata, a Nyugatra menekülés többszöri hulláma az ötvenes évek végére a térség többi országához képest is kimagasló mértékben törte meg a korábbi elitcsoportokat. A magyar élet hagyományos keretei csaknem az előzetes félelmeknek megfelelően semmisültek meg alig néhány esztendő alatt.

Az új társadalmi rendszert a boldogabb kommunista jövő igézete, a Nyugat országainak megelőzése és a dolgozó osztályok felemelésének tétele próbálta igazolni. A roppant erőfeszítésekkel felépített nehézipari létesítmények azonban gyorsan romló

életkörülmények, általános proletarizálódás árán születtek. A tömeges megtorlások terrorrendszerében a legfelső pártelit tagjai sem érezhették magukat személyes biztonságban. A kommunista állam komolyan vette a marxista állítást, hogy a jog nem kiszámítható normarendszer, hanem az uralkodó osztály akarata. Ez a nyugati világ peremén felemelkedő orosz birodalomban ténylegesen a vezér sokszor zsarnokian változó „igazságát” jelentette. Ahol a hatalom az akaratátvitel merő eszközeként használta a jogot. Keleties módon az „igazság” mindig az adott esetre és személyekre vonatkozott, valójában nem jogi normaként, hanem parancsként hatott.

A kommunizmus sztálini rendszere zárt, koherens egész volt, számos, egyenesen önpusztító vonással. Ezek megszelídítése, a kommunizmus egyfajta konszolidációja csupán Sztálin halála után indulhatott el. Az egyközpontú hatalmat nálunk végül a Kádár-rendszer stabilizálta, egyben hozzáigazította, honosította a magyar viszonyokhoz. A hatalom engedett kezdeti totalitarizmusából: jobbra változatlanul szoros állambiztonsági megfigyelés alatt tartotta állampolgárait, de személyes biztonságukat, intim szférájukat már messze kevésbé fenyegette. Továbbra sem szívesen hagyott valóságos teret az állampolgári öntevékenységnek, különösen nem az önszerveződésnek. Ám már jóval inkább eltűrte az állampolgári érdekérvényesítést, a különböző termelési egységek, települések vezetői, a különböző szakmák-hivatások képviselői kifejezhették területük igényeit. A konfliktusképes akaratokat, állampolgári vágyakat egyre biztosabban beszámították a döntéshozatali eljárásokban.

A felülről kitűzött közérdek így azonban többnyire fel is oldódott az állandósult alkudozásban. Általánossá vált a szabálykerülés: az elvárt eredmények érdekében a helyi és a vállalati vezetők sorra lépték át a pártállam jogszabályait. De az új vállalkozások indulásakor sem annyira a piaci eredményesség és a gazdaságos tevékenység volt a siker legfontosabb előmozdítója,

hanem a szabályok megkerülésében és az üzleti partnerek kijátzásában tanúsított leleményesség.

A régi elitcsoportok túlélő tagjai és főleg leszármazottjai idővel jelentős hányadban visszaemelkedhettek a magasabb státuscsoportokba. Ám ehhez legalább a felszínen igazodniuk kellett a rendszer elvárásaihoz, és leplezniük kellett esetleges hagyományos gondolkodásukat. Vállalkozói tőkefelhalmozásra kifejezetten szűkös feltételek között nyíltott lehetőség. A modernizáltabb társadalomban viszont nagy számban volt szükség képzetesebb, technokrata és értelmiségi csoportokra. De ezek túlnyomó részének tudása jobbára a létező szocializmus viszonyainak ismeretére korlátozódott. Az általános európai fejlődés részeként történelmileg rövid idő alatt hatalmasra növekedett a hazai közép rétegek aránya.

Mindent egybevetve tartósan igaznak látszott a kádári állítás: „aki dolgozik, boldogul.” Alig két évtized alatt roppant erőfeszítéssel és nem kevés leleménnyel magyarok milliói emelkedhettek fel az évszázados proletárlétből. Új civilizációs vívmányok sokasága ért el az emberekhez. A magasabb státusú családokéval egybevethető kiszámítható jólétben és biztonságban kétkezi dolgozók és kis egzisztenciák akkora tömegei élhettek, mint korábban és a kommunista rendszer összeomlása óta sohasem. Ami sokak előtt máig igazolja a kádári megoldásokat.

Mégis a nyugati polgári civilizációt meghaladni ígérő kommunizmus valójában újabb lemaradást hozott a térségnek. A könnyítések és reformok élhetőbbé tették a magyarok életét, de az államszocializmus uralmi szerkezete, minden jó szándékú értelmiségi bizakodás ellenére, lényegileg reformálhatatlannak bizonyult. A főhatalom legfőbb gyakorlójának, Kádár Jánosnak nem voltak illúziói rendszere természetét illetően: minden tapasztalattal pontosan tudta, hogy egyetlen szabadon hagyott hézagocska is archimédeszi ponttá válhat berendezkedése felforgatására. A társadalom öntevékenysége ezért mindvégig az állam figyelő tekintete, ellenőrzése mellett növekedhetett.

Mulandó nyugatos konszenzus

A megoldást a piaci viszonyok helyreállításában látó reformközgazdászok elsősorban a gazdasági hatékonyságot növelő intézményi fordulatot akartak, és kevésbé számoltak ezek társadalmi hatásával. Úgy hitték: jelentősebb átmeneti visszaesés után, belátható időn belül az új magyar kapitalizmus nem pusztán az ország, hanem az emberek többsége számára is érezhető felemelkedést hoz. Valódi tulajdonosokat akartak, és mellékesnek ítélték azok illetőségét vagy a pártállami hatalomhoz fűződő viszonyát. Preferenciáiknak döntően a külföldi befektetők és kisebb részt a kádári gyökerű technokrata csoportok feleltek meg. Kevésbé tartották fontosnak a létező hazai kisvállalkozók helyzetbe hozását.

A választásokat megnyerő Antall József méltányolta a régi reformerek tudását, de inkább társadalompolitikában gondolkodott. Polgári jobbközép politikájának támasztékául nemzeti tökéscsoportokat és főleg kiterjedt hazai középosztályt kívánt, miközben minél többet remélt megőrizni a Kádár-korszak jóléti vívmányaiból. Ám kormányára hamarosan rászakadtak az államszocialista gazdaság összeomlásának bajai. Már 1990 őszére elveszítette tavaszi választói támogatottságát, ereje jobbra kimerült a kormányzati hatalom megtartásáért folytatott küzdelemben. A meggyengült kabinet igyekezett minél kevesebb terhet helyezni a lakosságra. Engedte, hogy a munkahelyük biztonságát elvesztett emberek tömegesen nyugdíjas státusba meneküljenek. Kezdeti stratégiai megfontolásaiból alig valami érvényesülhetett. A közép-európai térségben nálunk valósult meg a legcsekélyebb arányú tulajdonosi kárpótlás, és a privatizáció java is a következő kormányra maradt.

A közel háromnegyedes többséggel kormányzó Horn-kabinet pályáját továbbra is az ország adóssághelyzete determinálta. A hatásos sérelmi politika emelte magasra a baloldal támogatottságát, ám végül ez a kormány kényszerült arra, hogy megszorí-

tásaival egyetlen csomagban hajtsa be hat korábbi esztendő elhalasztott állampolgári reáljövedelem-csökkentését. Beszorított helyzetében a kabinet minden addiginál inkább a készpénzes privatizáció lehetőségeit kereste. A térségben elsőként, meglehetősen előnytelen feltételekkel adta el az ország energetikai szektorát és bankrendszerének maradékát. Ha módja nyílt rá, Horn Gyula legszívesebben Kádár János módjára egyensúlyozott a reformerek piacosító javaslatai és a kisemberek reményei között. Így a megszorítások végrehajtása után a baloldal vívmánya lehetett a hatvanöt évnél idősebbek ingyenes utazása is.

Az első Orbán-kormány szimbolikus politikájával új jobboldali honfoglalás reményét adta közönsége legeltökéltebb részének. Míg a baloldali hatalom az örökölt status quo védelmében politizált, és a kádári évtizedekből érkezett gazdasági és értelmiségi véleményformáló csoportok vezető szerepének megtartása érdekében lépett fel, addig a Fidesz, választási ígéreteinek megfelelően, új erőviszonyokat kívánt. Az erőforrásokat igyekezett a dinamikusabb, feltörekvő családok felé átcsoportosítani. Iparkodott a hazai vállalkozókat, a jobboldali értelmiséget helyzetbe hozni. Minden lehetséges módon felépíteni törekedett gazdasági és médiahátországát. Ám a társadalmi változásokba belefáradt országban már nem kezdett nagyobb szabású reformokba, inkább megkísérelt ráülni a nekilendülő konjunktúra eredményeire.

2002 után a kormányzati gyakorlatot mind jobban áthatotta a politikai szembenállás logikája. A magát gyengének érző újabb baloldali kabinet kiterjedt jóléti intézkedésekbe kezdett, amivel ismét veszélyesen túlterhelte az államháztartást. Az ezredforduló után a közhatalom problémamegoldó képessége egyre gyorsuló ütemben tovább gyengült. A legnagyobb bajoktól a kormányok még megvédték az országot, ám kevés szakpolitikai programot tudtak eltökélten végigvinni. A hazai politika a túlságos közéleti szembenállás károkozását enyhítő módszerek egyikével sem tudott élni, a mind végletesebb hatalmi küzdelem egyre több ne-

gatív következménnyel járt. Az 1989-es fordulat a két világégés közötti korai tömegdemokráciákhoz hasonlíthatóan nálunk nem általános polgárosodást, hanem gyorsan növekedő társadalmi polarizációt és önveszélyes demokráciát hozott.

A történelmi krízishelyzet súlyát tovább növelte az MSZMP/MSZP-kormányok fél évszázados, felülről piacositó reformmodelljének látványos összeomlása. Az örökösen ismétlődő bajokra, az állandó megszorításokra adott reakcióként a közvélemény mind nagyobb része távolodott el a korábbi piacositó megoldásoktól. A választók nem csupán a régi baloldal pártjait hagyták el, hanem tömegesen kivonultak az évtizedes nyugatos konszenzus mögül is. A hazai közvélemény húsz esztendő sikertelensége után csaknem elkerülhetetlenül új remények vonzásába került.

Visszatérés az ország 1989 előtti előtörténetéhez

A kétharmados többség 2010 után a céljait elérni nem képes, frusztrált társadalomban új rendszerváltás igényével lépett fel. A főhatalom gyakorlója a felzárkózást nem hozó politikai váltógazdaság meghaladásával akar, válság idején is, cselekvőképes politikai állandóságot adni az országnak. Saját tartós kormányzása alatt kívánja megszüntetni a demokratikus versengés okozta bajokat. A történelmi közjogi hagyomány jobbra megszakadt, ám a Fidesz újra feltalálta a leválthatatlannak szánt centrális helyzetű kormánypárt uralmi megoldásait. A politikai váltógazdaság nélküli parlamentarizmus régi hazai gyakorlatát azonban már nem stabilizálhatja az évszázados tradíció ereje és a hagyományos politikai osztály kulturális hegemóniája. Ezért a kétharmados többség uralmának többszörös túlbiztosításába menekül, hiszen egyébként szerinte egyetlen választási vereségével visszatérhet az ország az új demokrácia első két évtizedének zavaros világába.

A második világháború utáni diadalmas nyugati demokráciák és jóléti piacgazdaságok fogalmai alapján az Orbán-rendszer kísérlete a '89-es eszmék tagadásaként értékelhető. Ám a miniszterelnök teoretikusabb megszólalásai szerint a korábban követett nyugatos minta az ország kudarcának legfőbb okozója. Épphogy a felemelkedésében újfent elakadt nemzet érdekében szükséges eltökélten átlépni a hibásan univerzálisnak tételezett módozaton. A Nyugat értékeinek és intézményeinek alkonya teszi elkerülhetetlenné szerinte az új formák keresését. Ahogy a világháborúk közötti kontinentális Európában olyan sokan, hatalmának alapvetését Orbán Viktor is arra építi, hogy a Nyugat társadalmi és a piaci kapitalizmus és a joguralom megoldásaival tehetetlenek súlyosbodó gondjaikkal szemben. Amire a legfőbb bizonyíték, hogy velük Magyarország sem tudta orvosolni bajait.

A miniszterelnök a világ gazdaságban kevésbé eredményes országnak a piaci alkalmazkodás helyett az állami-politikai eszközökkel megvalósítható felemelkedés ígéretét kínálja. Mint a XX. században annyi más hazai politikai irány, nem bízik a szorgos nyugatos felemelkedésben, inkább az állam hatalmával óhajtja a fennálló körülményeket radikálisan megforgatni. A gazdasági erőforrások és a társadalmi pozíciók átcsoportosítását ajánlja a külföldi tulajdonosoktól és a velük összefonódott régi baloldali elitektől a körülötte álló, új, feltörekvő nemzeti felsőközéprétegek, végső soron az egész „érdemes” magyar társadalom javára.

A felülről, részben az Alkotmánybíróság által doktriner módon kiépített jogállam steril rendjében magukat védtelennek érző állampolgárok számára a hatalommegosztás és a joguralom intézményei többnyire végig megmaradtak az elitek ügyének. Folytonosan megerősített tapasztalatuk szerint ezek a hatékony igazságtétel helyett valójában inkább védelmezik a magasabb státusú csoportok gyakori normaszegőit, miközben a kisebbeket magukra hagyják bajjaikkal. Az önerejüket kevésnek, az önmagukat esendőnek érző magyarok a joguralom személy-

telen rendje helyett inkább újra a paternalista állam jótéteményeihez fűzik reményeiket. Az elemi önszerveződésre is csekély mértékben képes, a piaci versenyviszonyokban alulmaradó emberek jelentékeny része inkább visszahúzódik a szabálykerülés, a felsőbbiséggel való alkudozás, a „mutyi” régóta rögzült, otthonosnak vélt hazai világába. A piaci versenyképesség készségeinek elsajátítása helyett továbbra is kicselezni reméli a világot, és részben állami előnyben részesítésétől várja előrejutását. Így viszont ismét elveszti polgári felemelkedése lehetséges eszközeit, a nagypolitika számára megmarad felülről irányítható, kiszolgáltatott alattvalónak.

Magyarország gazdasága a magántulajdon rendjén alapuló piacgazdaság, az ország visszatérhetett a nyugati világ intézményrendszerébe. Hazai és külföldi tulajdonú vállalkozások tömege indult útjára. Hatalmasat gyarapodott a fiatalabb generációk képzettsége, nyelvtudása. A tényleges polgárosodás eszményéhez az ország mégis alig kerülhetett közelebb. A magyar nagyvállalkozások többsége szemlátomást az állami előnyben részesítéshez kötődve szerzi legjövedelmezőbb üzleteit. A kisebb vállalkozások java része kevésbé képes kitörni a kisszerű létezésből. A szemben álló táborokra szakadt közvélemény szabályosan elbutult. Az ország egésze úgy vágott neki a nyugati civilizáció lényegi elemeit tagadó modell megvalósításának, hogy tulajdonképpen nem is döntött róla. Leszakadása miatt érzett haragjában nem is nagyon érti, mi történik valójában körülötte.

Hatalmi eszközöktől remélt felemelkedés

A Fidesz nem csupán a folyó jövedelmeket, hanem az üzleti és a médialehetőségeket, a művészeti erőforrásokat is kedvezményezettjeinek kívánja átcsoportosítani. Növeli az állami tulajdon szerepét, nem pusztán a közüzemek között, hanem a

versenyszférában is. Máskor viszont a hatalomhoz ezer szálon kötődő magánvállalkozásokat preferál lépten-nyomon, amit az erősen elkötelezettekén kívül mindenki más jó eséllyel rendszer-szintű korrupciónak lát. A hatalmi eszközökkel helyzetbe hozott személyek üzleti lehetőséghez, sebtében akár jelentős vagyonhoz juthatnak, ám ettől még nem biztosított vállalkozásaik tartósan eredményes működtetése. A piaci versenyképesség készségei híján tevékenységük folyamatos állami gyámolításra szorul.

A miniszterelnök, ahol csak lehet, egyébként is az államot erősíti, és az erő pozíciójából kíván mindenhová elérő befolyást gyakorolni. Nem hisz a piaci automatizmusokban vagy az uralomgyakorlás indirektebb formáiban, hanem inkább az állam szerteágazó eszközeivel közvetlenül mozgatná a társadalmat. A hatalom maga alá gyűrte a gazdaság régi erős embereit. Ahol csak teheti, centralizál: egyetlen, felülről irányított gépezetbe fogta össze a helyi közigazgatás, az egészségügy és a közoktatás csaknem valamennyi intézményét. Jobbára a településüzemeltetési feladatokra szorította vissza a korábban befolyásos polgármesterek hatáskörét. Módszeresen indoktrinálni törekszik az egész társadalom világlátását. Az udvari értelmiségi szerep felé tereli a véleményformálókat, a művészeti élet résztvevőit. Orbán Viktor víziójának lényege a nemzet történelmi ösztöneihez, mítoszaihoz és illúzióihoz igazított, a bajokra végre „az emberek” vágyainak megfelelő megoldást ígérő konstrukció ígérete. A miniszterelnök meglátása eredeti alkotás, ám nyelvi megfogalmazásaiban, kategóriáiban ott munkálnak a két világháború közötti időszak állításai, de jelen vannak az ötvenes–hetvenes évek marxista szemináriumainak, a Kádár-korszak népi piacellenességének tételei is.

A nyugati kapitalizmusmodellel retorikailag és részben valóságosan is sokban szakító Fidesz-politika nem a tartalmi demokráciaigénnyel, hanem a hagyományos joguralom-követelmény-nyel ütközik közvetlenül. A normaalkotást többnyire a politikai

akaratátvitel pusztá instrumentumaként használó berendezkedés érezhetően nehezen képes együtt élni a törvény- és a joguralom rendjével, a nyugati civilizáció egyik alapelveivel. Törvényei, más jogszabályai rendszeresen egyénre, vállalatra és intézményre szólóan próbálják megvalósítani a központi szándékot. A jogi normák a változékony politikai akaratnak megfelelően akár egyetlen esztendőn belül is többször megváltozhatnak. Formális érvényességüket rendszeresen felülírják a felsőbbség legkülönbözőbb módon kifejezett elvárásai.

Az Orbán-rendszer minden nyilvánvaló belső feszültsége ellenére betölti elsődleges feladatát: válság idején ad cselekvőképes kormányzati stabilitást a veszedelmes gazdasági és társadalmi feszültségektől, közéleti indulatoktól túlterhelt országnak. Hatalmi erejével, módszeres félelemkeltésével, valamint hallatlan bünbakképző képességével valahogyan mégiscsak egyben tartja a kudarcaitól sérült, végtelenségig megosztott nemzeti közösséget. 1989 nyugatos közjátéka után a miniszterelnök új rezsimjével a magyar társadalom visszatért korábbi előtörténetéhez. Orbán Viktor útkeresése újabban gyarapodó számú követőre talál a térség országaiban. A hazánknál sikeresebb államokban is egyre gyakrabban számolnak rendszerének tapasztalataival. A menekült-migráns áradat, de már korábban a görög válság is, mindaddig bajosan kezelhetőnek bizonyult az európai politika második világháború utáni eszköztárával. A magyar kormányfő előtt megnyílt a reménység: megoldásai Európa egészében trendindítók lehetnek.

A hatalom 2014 három választásán is visszaigazolta állampolgári támogatottságát. A jobboldali törzsközönség jelentékeny hányada szerint Orbán Viktor kormányzásával a nemzet előtt a legszebb távlatok nyíltak meg. A kormány mindenkor vezető témáiban, utoljára a „rezsicsökkentés”-ben, vagy a menekültválság kezelésében a parlamenti ellenzék sem igen merészel ellentmondani a centrális helyzetű párt vízióinak, amelyek lakossági ro-

konszenzindexe általában megközelítette, vagy egyenesen meghaladta a nyolcvan százalékot.

Csakhogy nehéz elgondolni, hogy a Nyugat évszázados tapasztalatai, a polgárosodás civilizációs vívmányai ellenében tartósan előrejuthat az ország. Félő, hogy minden diadalmasnak tűnő előrehaladás egy történelmileg újra veszélyes zsákutcának bizonyuló rendszerben történik, ami a XX. században ismétlődő lemaradást hozott az országnak.